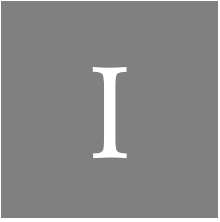


Appendix I



”Röse, sträng och fåra” Om odlingslämningar i Värmland och deras komplexitet i arkiv och landskap – ett försök till kronologisk och funktionell skiktning

Stefan Nilsson

Arbetsrapport 2003:6. GRF, Karlstads universitet.

Arbetsrapporten bifogas separat. Här redovisas
den i form av sammanfattning och Abstract.

Abstract

Stefan Nilsson 2003: "Röse, sträng och fåra" Om odlingslämningar i Värmland och deras komplexitet i arkiv och landskap – ett försök till kronologisk och funktionell skiktning "*Cairn, stone-wall, and furrow*" *On agricultural remains in Värmland and their complexity in archives and landscape – an attempt to chronological and functional stratification*. GRF. Arbetsrapport 2003:6. Karlstad University.

Remains of agriculture make up a complex material from various inventories over many years. Along with increasing knowledge about ways of farming and social systems, the views on remains of agriculture have also shifted. This has led to heterogeneities in the registers. The primary task of this study is an attempt to stratify registered remains of agriculture in the county of Värmland, West-Central Sweden, from aspects of geography, chronology, and functionality.

A holistic approach has been used, trying to set each remain in its local context, from the appearance and composition of the remain itself, its relations to other surrounding remains, and to historically known settlement and land-use.

One observation is that many of the terms used when registering such remains have a connection to conditions that originate from contexts that are specific for certain times, regions, or social systems, often used in research. This has sometimes given an implicit but false indication of a remains' age. This points out the difficulties of categorizing remains based on shape and form, instead of on farming or political systems that can be identified at a certain time and place.

Another observation is that many forms and aspects of agricultural land-use can be identified in the material. Also, the remains derive from many different periods, from (possibly) the Bronze Age up to the 20th century. Whether remains can be dated to prehistoric times or not, and whether they are traces of agriculture, of hay-making or of grazing, they are well worth preserving for the future. Together the examined remains make up an interesting map of the agricultural history of Värmland.

Key words: agricultural remains, Värmland, holistic approach.

Stefan Nilsson, Department of Geography and Tourism, Karlstad University, SE 651 88 Karlstad, Sweden.

”Röse, sträng och fåra”

Om odlingslämningar i Värmland och deras komplexitet i arkiv och landskap – ett försök till kronologisk och funktionell skiktning

Stefan Nilsson

Sammanfattning

Sedan lång tid tillbaka har olika typer av odlingslämningar registrerats vid olika slags inventeringar av forn- och kulturlämningar. Allt eftersom kunskaperna om äldre tiders sätt att odla marken och människornas sociala system har växt genom forskningen, har synsätten på odlingslämningar växlat. Därmed har inventeringsregistren blivit tämligen heterogena och, ur vissa aspekter, inkonsekventa. Förutom det rikstäckande fornminnesregistret (FMR), skapat av Riksantikvarieämbetet, finns även sen några år tillbaka ett allt större register hos Skogs(vårds)styrelsen från deras inventeringsprojekt Skog & Historia (S&H). För att kunna arbeta med och förstå lämningar från bosättning och odling är en genomgång av sådant registermaterial en nödvändig åtgärd.

Det arbete som presenteras i denna rapport ingår som ett led i ett doktordprojekt, kallat *Skogsgeografi*. Projektet syftar till att föra diskussioner kring dynamik i lokalisering av bosättningar med tillhörande odlingsmark i ett långtidsperspektiv, där Mittskandinaviska skogsbygder står i fokus. I rapporten görs en genomgång av odlingslämningar i Värmland som registrerats i FMR och S&H. Förhoppningen är att genomgången ska ha relevans för antikvariskt arbete och skoglig kulturmiljövård. Den inleds med en översikt av landskaps- och odlingshistorisk forskning, såväl historisk som

nutida. Detta följs av en kortare agrarhistorisk översikt, som antyder hur odlingens förutsättningar och former växlat under århundradena. Därefter följer en genomgång av de sakord som använts vid registreringar av odlingslämningar och vad termerna egentligen avsett. Sedan relateras till gjord forskning och till olika synsätt på såväl inventering och fältarbete som bosättnings- och odlingshistoria. Eftersom även en skiktning av lämningarnas hypotetiska ålder görs, finns aspekter på problematik kring datering grundat endast på översiktligt fältarbete. Därefter följer ett avsnitt där metoden beskrivs och frågeställningarna för undersökningen presenteras, liksom de urval som gjorts och varför.

Sedan följer själva genomgången av materialet, av 168 utvalda lokaler. Genomgången är en kombination av fältbesök på 110 av dem, av kartstudier och granskning av sakord. Genomgången presenteras i form av text, tabeller och kartor, där länet delats in i ett antal arbetsområden, som kallats zoner. Dessa är dels ett arbetsredskap för att kunna gå igenom materialet systematiskt, dels visar de något om hur sammansättningen av odlingslämningarna ser ut i länet. Det blir relativt tydligt att vissa typer av lämningar finns – eller snarare har registrerats – bara i vissa delar av länet. I andra delar kan likartade lämningar finnas men mer koncentrerat på vissa håll än på andra. Även den kronologiska skiktningen har vissa geografiska aspekter, då äldre odlingsformer återfinns på några olika håll i länet, både koncentrerat och utspritt.

Efter genomgången av de undersökta lämningarna förs en diskussion kring odlingslämningarna, utifrån olika system och olika kronologier som kunnat iaktas eller bedömts kunna finnas i materialet. Dessutom återknyts till genomgången av sakorden, utifrån vad som förefaller ligga bakom de registrerade lämningarnas klassificering i registren. Det framstår som relativt klart att materialet är tämligen heterogent och inkonsekvent.

Många av de forskningstermer som är tids-, rums- och systemspecifika, har använts för helt andra lämningar som ingått i helt andra sammanhang under andra tider. Mycket av materialet handlar om relativt sentida lämningar, som plöjda åkrar från 1800- och även 1900-talet, trots att sakorden egentligen avser en forn- eller medeltida datering. Flera av termerna är dock till sin natur tämligen övergripande och något diffusa, även om de från början avsett något specifikt. Det bästa exemplet är *röjningsröseområde*, som avsåg de mycket stora områdena med forntida odling på Sydsvenska höglandet. Det finns dock områden med röjningsrösen från alla tider och i alla möjliga odlings-sammanhang, så kanske är termen snarare illa vald från början än att den fått en för bred användning senare.

Kanske vore det betydligt bättre att klassificera odlingslämningar på andra sätt än genom vissa lämningars fysiska företräden och form. Ett område med fossil åker på Sydsvenska höglandet skulle kanske snarare döpas utifrån det odlingshistoriska sammanhang det en gång ingått i; det skulle till exempel kunna registreras som ”Fossil åker. Extensivt, rörligt röjningsgödseljordbruk” (om det nu varit ett sådant). Därmed skulle även själva åkermarken, boplatserna, gravarna etc. inkluderas, så fokus inte bara hamnar på röjningsrösen; ett annat sätt att skikta materialet kunde vara utifrån de agrartekniska förutsättningarna: ”årderbrukad åker på sandig morän”, ”plogbrukad tegåker på lerjord” och så vidare.

Något som också framträder vid genomgången är att odlingslämningarna inte bara är spår efter intensivt jordbruk för primär spannmålsproduktion på bebyggelsenära åker med stora arealer. Det handlar lika mycket om extensivt brukade små stycken mark, på sandmark eller moränmark, ibland belägna långt från fast bebyggelse, som om att lämningarna tillhör specifika sociala sammanhang. Det förefaller också tämligen klart att även ångsmarken odlats upp på vissa håll, dels kanske för att höja gräsväxten, dels för att få tillskott av vissa i övrigt mindre vanligt förekommande grödor.

Denna ”ängsodling”, som den kallats här, verkar ha varit mest intensivt förekommande i de vänernära delarna av länet, mest kanske i Rudskoga i Värmlands sydöstligaste hörn, men även på norra Värmlandsnäs. Även i östra Värmland, i kanten av Bergslagen, verkar ängsodling ha varit vanligt, kanske något senare än i övrigt och i mindre omfattning, men ändå med viss systematik.

När det gäller den kronologiska skiktningen har resultatet blivit att det är ungefär lika många forntida områden som sentida som de som inte kunnat åldersbestämmas alls. Även om indelningen är hypotetisk bör den ändå ge en fingervisning om sammansättningen av materialet.

Det dryga trettiotal områden som kan vara från förhistorisk tid förekommer i två huvudsakliga koncentrationer. Den ena finns i mellersta Värmland, i socknarna Nedre och Övre Ullerud, och den andra i Rudskoga i sydöstligaste delen av länet. I övriga finns ett antal områden med möjlig forntida datering men de förekommer spritt och enstaka. I stort sett alla potentiellt förhistoriska lämningar finns i länets södra halva medan sådana saknas i norr, i nordväst och i nordost. Gemensamt för dessa tre sistnämnda områden är att de tidigare betraktats som medeltida eller sentida expansionsområden som saknat fast befolkning under forntiden. Detta är med all sannolikhet ett felaktigt antagande, som på senare år har reviderats – dock bedrivs å andra sidan numera inga reguljära inventeringar som skulle kunna förändra bilden.

Sammantaget ska sägas att det registrerade materialet just genom sin heterogenitet uppvisar en tämligen god bild av länets agrarhistoria. Att lämningar från såväl sen som äldre tid registrerats ses absolut inte som en nackdel; många sätt att bruka marken används inte längre och markerna är permanent övergivna ur odlingsaspekt (om man inte räknar skogsbruk som odling). Att gå igenom material av den här typen ger god grund för flera vidare forskningsuppgifter, som till exempel:

- *Fossil åker som begrepp*; att ytterligare problematisera fossila åkrar och hur dessa hanteras antikvariskt, utifrån aspekter som tid och rum, sociala system och odlingssystem.
- *Förhistoria*; vad som egentligen döljer sig under torp, sätrar, finngårdar och andra bosättningar i skogsmark, då det finns indikationer på att marken röjts och odlats vid tidigare tillfällen.
- *Grad av komplexitet*; olika nivåer av odling inom agrarsamhällen i skogsbygd, såsom utmarksodlingar och andra små odlingar. Vad som kan ses är inte alltid vad som funnits, så fokus bör läggas på hela enheter och inte bara på enstaka punkter.
- *Nyinventering av fossil åker*; eftersom odlingslämningar inte alltid registrerats vid reguljära inventeringar finns utrymme för att hitta nya. Så har till exempel också skett vid några tillfällen då specialinventeringar gjorts, varvid flera potentiellt forntida områden har upptäckts.
- *En värmländsk agrarhistorisk översikt*; utifrån de här påpekade aspekterna på variationen bland odlingslämningar, såväl i typ, omfattning, intensitet som i geografisk förekomst, skulle en regional agrarhistoria kunna skisseras.

